

САГДИЕВ Ҳабибулло

Ўзбекистон халқаро исломишунослик академияси
Исломишунослик ва ислом цивилизациясини
ўрганиш ICESCO кафедраси доценти PhD
E-mail: eagle75@mail.ru

КАРИМОВ Муҳаммадбилло

Ўзбекистон халқаро исломишунослик академияси
4-курс талабаси
G-mail: karimovmuhammadbilol@gmail.com

АБУ НУАЙМ АСБАҲОНИЙ ВА ТАСАВВУФ ИЛМИЙ АНЪАНАЛАРИНИНГ РИВОЖИ

АБУ НУАЙМ АСБАХАНИ И РАЗВИТИЕ НАУЧНОЙ ТРАДИЦИИ СУФИЗМА

ABU NUAIM ASBAHANI AND THE DEVELOPMENT OF SCHOLARLY TRADITION OF SUFISM

Аннотация: Мазкур мақола Абу Нуайм Асбаҳонийнинг ҳаёти ва илмий меросига бағишланган. Абу Нуайм ал-Асбаҳонийнинг фаолияти ислом илми ўрганувчиларини илҳомлантиришида катта аҳамиятга эга бўлган муҳим шахс бўлиб қолмоқда. Мақолада, нафақат Абу Нуайм Асбаҳонийнинг ислом илмлари тараққиётига қўшган ҳиссаси ва унинг маънавий ва интеллектуал анъаналарни шакллантиришига бўлган катта таъсири ҳақида маълумотлар берилган, балки унинг тасаввуф назарияси ва тарихини ривожлантиришидаги ҳиссасига алоҳида эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: Абу Нуайм ал-Асбаҳоний, тасаввуф, ҳадис илми, “Ҳиятул-авлия ва табақотул-асфия”, “тасаввуф” этимологияси, тасаввуф асослари.

Аннотация: Данная статья посвящена жизни и научному наследию Абу Ну'айма ал-Асбахани. Деятельность Абу Ну'айма ал-Асбахани продолжает оставаться важной фигурой, вдохновляющей исследователей исламских наук. В статье представлены не только его вклад в развитие исламских знаний и его огромное влияние на формирование духовных и интеллектуальных традиций, но и акцент на его роль в развитии теории и истории суфизма.

Ключевые слова: Абу Ну'айм ал-Асбахани, суфизм, наука о хадисах, “Хиятул-авлия ва

табақотул-асфия”, этимология “тасаввуфа”, принципы суфизма.

Abstract: This article is dedicated to the life and scholarly legacy of Abu Nuaym al-Asbahani. Abu Nuaym al-Asbahani's work remains an important figure that continues to inspire researchers in Islamic sciences. The article provides information not only about his contribution to the development of Islamic knowledge and his profound influence on the formation of spiritual and intellectual traditions, but also highlights his role in the development of advancing the theory and history of Sufism.

Keywords: Abu Nuaym al-Asbahani, sufism, science of hadith, “Hilyat ul-awliya va tabaqat ul-asfiya”, etymology of “tasavvuf”, principles of Sufism.

КИРИШ

Тасаввуфга асос солган тасаввуфий кайфиятлар ислом дини билан деярли бир вақтда пайдо бўлади. Бироқ исломдаги ушбу таълимот тахминан VIII асрнинг ўрталари – IX асрнинг бошларида шакллана бошланган дейиш тўғридир. Одатда, бу таълимотга ҳадисларни тўпловчи (муҳаддислар) орасидан чиққанлар, сайёр бахшилар ва насиҳатгўй воизлар (куссос), қорилар, тақводор ҳунармандлар ва савдогарлар қўшилган.

Исломда зоҳидлик анъаналари пайдо бўлиши ривожланишининг сабаблари орасида мусулмон жамоаси яшай бошлаган дастлабки икки асрдаги ижтимоий-сиёсий ихтилофлар, чуқур ғоявий-маънавий изланишлар билан давом этган диний ҳаётнинг умумий мураккаблашувини кўрсатиш мумкин. Илк сўфийлик, аниқроғи зоҳидлар тарки дунё қилганларнинг ўзига хос хусусияти Куръон матни мазмуни устида мушоҳада қилиш, кундалик ҳаётда илоҳий китоб ва пайғамбар ҳадислари кўрсатмаларига қатъий риоя этиш, кўп марта қўшимча намоз ўқиш, бедорлик ва рўза тутиш, ҳар қандай дунёвий нарсалардан юз ўгириш, кундалик ҳаётда тақволи бўлиш, хусусан, рухсат этилган нарсалар билан манъ қилинган нарсаларни қатъий ажратиш, ўзини тақдири илоҳийга топшириш (таваккул) кабилар бўлган. Шунингдек, фақирликни улуғлаш, охиратни ўйлаш ва тавба қилиш кайфияти, берганига шукр қилиш, азоб-уқубатларга сабр-тоқатликдан эди. Сўфийлик таълимоти инсон қалбидаги энг нозик ўзгаришларни чуқур

мулоҳаза билан ўрганиш, одамлардаги ботиний туйғуларга ҳамдард бўлишга ўргатади.

АСОСИЙ ҚИСМ

IX-аср давомида тасаввуф назарияси ва амалиётида кўплаб ишлар олиб борилди. Бир қанча сўфийлик мактаблари пайдо бўлди, улар орасида Басра, Бағдод, Хуросон мактаблари бир мунча таъсирга эга эди. Уларнинг вакиллари инсон ва унинг Яратганга муносабати қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги таълимотни яратдилар, асарлар битдилар [10].

Аммо афсуски, ўрта асрлар таржимаи ҳоли луғатлари ва сўфийлар қўлланмаларида, одатда, тегишли сиймолар ҳақида кўп маълумотлар топилиши кутилса-да, тасаввуф ва ҳадис илми намояндаларидан бири бўлган Абу Нуайм ал-Исфажонийнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида кам гапирилади. Юқорида таърифланган муҳитда яшаб, ушбу таълимотнинг ривожига ўзининг ташқи томондан фақатгина ҳадислар тўпламидек кўринган, аслида эса, тасаввуф назариясининг ривожига муҳим омиллардан бири сифатида хизмат қилишига ҳисса қўшган асарлари ҳанузгача ўз қадрини йўқотгани йўқ.

Шу сабабли, хабар қилинган кичик тарқок маълумотлар тўпланган ва бирлаштирилгандан кейин катта аҳамиятга эга бўлди, чунки бу кейинчалик унинг ҳаётини чуқурроқ тушуниш имконини берди.

Абу Нуайм Аҳмад ибн Абдуллоҳ ибн Аҳмад ибн Исҳоқ ибн Мусо ибн Меҳрон ал-Исфажоний (ал-Асбаҳоний) – ислом олимлари орасида тасаввуф таълимоти, ҳадис илми, тарих фанлари ривожига ўзининг илмий меросга бой асарлари ила қўшган улкан ҳиссаси сабабли ўз замонасининг етук намояндаси сифатида тилга олинади. X-аср, милодий 947-йил, ҳижрий 336-йилда Исфажон шаҳрида таваллуд топган олим ёшликданок илм-маърифат билан шуғулланишни бошлаган. Абу Нуаймнинг отаси ўғлининг олти ёшиданок таълим олишида катта рол ўйнаган. Унинг отаси ҳам, бобоси ҳам илмда етук шахслар сифатида танилган. Фикҳ илми намояндаларидан бири ҳисобланган Тожиддин ас-Субкийнинг келтиришича, Абу Нуаймнинг бобоси, Муҳаммад ибн Юсуф ал-Банно, тасаввуф шайхларидан бири ҳисобланган. Абу Нуаймнинг отаси Абдуллоҳ ибн Аҳмад ҳақида XX-аср мисрлик тадқиқотчи Абдулҳафиз

ал-Қараний шундай деган: “Исфажоннинг фазилатли олимлари ва кўп ҳадис ривоят қилганларидан эди” [1:49]. Ислом тарихига оид манбалар муаллифлари, хусусан ас-Субкий ҳам, ал-Исфажонийни “الحافظ” ва “الإمام” деб эътироф этишган [5:4-Ж:18].

Дастлабки илм кўникмаларини, юқорида айтилганидек, отасидан олган Абу Нуайм, 967-мил./356-ҳиж. йилдан бошлаб Басра, Бағдод, Куфа, Найсабур (Нушапур), Макка шаҳарларига сафар қилиб, уларни янада ривожлантирди.

Она шаҳри – Исфажонда 956-мил./344-ҳиж. йилдан қуйидаги олимлардан аввалги таълимотларни олади:

- Абдуллоҳ ибн Жаъфар ибн Аҳмад ибн Форис (ваф. 345/957);
- Қози Абу Аҳмад ибн Аҳмад ал-Ассал (Муҳаммад, вафоти 349/960);
- ат-Табароний (Сулаймон ибн Аҳмад, ваф. 360 ҳижрий/971 милодий);
- Абуш-Шайх (Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Жаъфар, ваф. 369 ҳижрий/979 милодий) ва бошқалар.

Табароний ва Абуш-Шайх “ал-Ҳиля” учун иккита асосий манба, Аҳмад ибн Маъбад эса иккинчи даражали манба бўлиб, баъзан тобеинлар сўзларини келтиради [3:1-Ж:186].

Исфажондан Бағдод сари 967-мил./356-ҳиж. йилда илм талабида йўл олган ал-Асбаҳоний, қуйидаги қайд этилган шахслардан таълимни давом эттирган:

- Абу Али ас-Совваф (одатда Ибн ас-Совваф, Муҳаммад ибн Аҳмад, ваф. 359/970);
- Абу Бакр ибн ал-Ҳайсам ал-Анбарий (Муҳаммад ибн Жаъфар, ваф. 360/970);
- Ибн Ҳаллод ан-Насибий (Аҳмад ибн Юсуф, ваф. 359/969);
- Ҳабиб ал-Қаззоз (Ибн ал-Ҳасан вафот этган. 359/970) ва бошқалар.

Куфа шаҳрида ҳам илмий изланишларини тўхтатмай, зикр этилган олимларнинг илмий суҳбатларида қатнашган:

- Иброҳим ибн Абдуллоҳ ибн Абул-Азаим (ваф. 360/970-1 ёки ундан олдин);
- Абу Бакр Абдуллоҳ ибн Яҳё ат-Толҳий (ваф. 360/970-1).

Маккадаги устозларидан:

- Абу Бакр ал-Ажуррий (Муҳаммад ибн Ал-Хусайн ибн Абдуллоҳ, ҳижрий 359/милодий 970 йилда вафот этган);

- Аҳмад ибн Иброҳим ал-Киндий (ваф. 360/970-1).

Басрада қуйидагиларга шогирд тушган:

- Фарук ибн Абдулкабир ал-Хаттобий (ваф. 361/971-2?);
- Муҳаммад ибн Али ибн Муслим ал-Умайрий (ваф. 360/970-1 ва ундан олдинги);
- Ибн Ҳамдон ас-Сақотий (Ал-Қатий 368/979) ва бошқалар.

Нишопурда булардан ҳадис эшитган:

- Абу Аҳмад ал-Ҳаким (Муҳаммад б. Абдуллоҳ, вафоти 405/1014);
- Ҳусайнак ат-Тамимий (ал-Ҳасан б. «Али б. Муҳаммад, вафот. 375/ 985) [12:145-159];

Абу Нуайм жуда кўп шогирдлар етиштирди. Улар қаторидан энг кўзга кўринганлари шулар деб айтиш мумкин:

- Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Абдуллоҳ, Абу Саад ал-Молиний (ваф. 412/1022).

- Муҳаммад ибн Абу Али Аҳмад ибн Абдул Раҳмон ибн Муҳаммад ал-Исфahоний, Абу Бакр аз-Заквоний (ваф. 419/1029).

- Аҳмад ибн Али ибн Собит ибн Аҳмад ибн Собит, Абу Бакр ал-Хатиб ал-Бағдодий (ваф. 463/1073) ва бошқалар [15:31].

Шундай қилиб, Абу Нуайм ҳадис, ривоятларни айтиб бериш учун ноёб имкониятга эга бўлди, бу эса унинг кейинги асарлари, айниқса тасаввуфий адабиётларнинг асосини ташкил этди.

Абу Нуаймнинг катта шон-шухрат ва мавқега эришишига ёрдам берган ва уни ҳадис илмида машҳур шахсга айлантирган бир қанча омиллар мавжуд. Унга “буюк имом”, “хофиз” ва “муҳаддис” унвонларини берган биринчи ва энг муҳим омил бу унинг отаси билан олти ёшида бошланиб, тўксон тўрт ёшида тўхтаган узоқ ва шиддатли илм йўлидир.

У нуфузли алломалар қўлида таҳсил олди, илм излаб кўп саёҳат қилди, барча шогирдларининг ишонч ва ҳурматиға сазовор бўлди. Кўриб чиқилган манбаларда у билан боғлиқ жами 46 хил устоз ва 70 талаба эсга олинади. Қолаверса, Абу Нуаймнинг турли соҳаларда, яъни ҳадис, сўфийлик, тарих ва фикр илми бўйича кенг билимга эга бўлиши уни моҳирлик даражасига кўтарган.

Абу Нуайм 430-ҳиж./1038-мил. Муҳаррам ойининг 21-душанба куни Исфahонда вафот этди.

Абу Нуайм томонидан ёзилган кўплаб муҳим китоблар унга “сохибут-тасниф” (кўплаб асарлар муаллифи, “полимаат”) шон-шухратини берди ва бу, албатта, унинг муваффақиятида яна бир ҳал қилувчи омил бўлди. Кўриб чиқилган манбаларда жами 75 та турли асарлари қайд этилган, улардан баъзилари сақланиб қолган, бошқалари бизга фақат йўқолган асарлар номлари сифатида маълум. Аслида Абу Нуайм асарларини уч тоифага бўлиш мумкин: (1) нашр этилганлар, (2) фақат қўлёзма шаклида мавжуд бўлганлар ва (3) йўқолганлари [13:183].

Унинг ислом илмининг маълум бир йўналишларида шаклланган кўплаб асарлари бугунги кунгача етиб келган. Абу Нуайм ал-Асбаҳонийнинг бугунги кунда мавжуд бўлган энг машҳур рисоалари ва асарлари орасида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- “Ҳиятул-авлия ва табакотул-асфия”

- “Маърифату-с-саҳоба”

- “Сифатул-жаннат”

- “Зикри ахбор Асбаҳон”

- “Далоилу-н-нубувва”

- “Ал-Муснад ал-Мустаҳраж ала Саҳиҳи Муслим”

- “Сифату-н-нифоқ ва наъту-л-мунафикин”

- “Фадаъилу-л-хулафои-л-арбаъа ва ғойриҳим” ва ҳоказолар [6:17-Ж:455-456].

Биобиблиографик асарларга кўра, Абу Нуайм ал-Асбаҳоний ислом маданиятидаги тасаввуф назариясининг ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатган. Гарчи унинг асарлари тўғридан-тўғри тасаввуфга алоҳида фан сифатида оид бўлмаса-да, унинг ҳадисшунослик, биобиблиографияга қўшган ҳиссаси тасаввуфнинг асосий анъаналарини шакллантиришда муҳим рол ўйнаган, айниқса унинг асарларида тасвирланган ахлоқий ва руҳий амалиётлари алоҳида ўрин тутган.

Унинг энг йирик ва машҳур бўлган, тасаввуф таълимотининг ривожига муҳим ўрин тутган ва рамзий манбаларидан бири ҳисобланадиган асари – “Ҳиятул-авлия ва табакотул-асфия” номли кўп жилдли биографик энциклопедиясидир. Абу Нуайм ушбу асарини XI-асрда ёзган бўлиб, ўша даврда тасаввуф исломдаги алоҳида йўналиш сифатида мистик амалиётларга бўлган қизиқишнинг ортиши

ва Аллоҳ билан чуқур шахсий алоқани излаш контекстида ривожланаётган эди. Шу даврда сўфийликнинг диний ҳаётдаги роли ортиб, Абу Нуайм, ўзи ҳам сўфийлик анъаналари билан чамбарчас боғлиқ бўлган ҳолда, ўз асарида Аллоҳга яқинлик ва мистик йўлни ифодаловчи шахсларнинг биографияларини тўплаган. Абу Нуаймнинг китоби сўфийликдаги Аллоҳга яқин инсонлар (валийлар) тасвирини шакллантиришда катта рол ўйнаган, уларнинг ҳаётини эса ўрнатқич сифатида кўрсатган. Ушбу китобга тасаввуф назарияси илгари сурган амалиётлар, яъни тақводорлик, зоҳидлик ва илм, шунингдек, юқори ахлоқий ҳуқ-атвор, исломий қадриятларга содиқликни ўз ҳаётида мисол қилиб бера олган 689 та машҳур буюк ислом сиймоларининг таржимаи ҳоли киритилган.

Ушбу китобни шакллантиришда ал-Асбахоний ўзига хос услуб билан ёндашган. Сир эмаски, Пайғамбар (сав) ва у кишига эргашиш шахслар, яъни саҳобалар, сўнгра тобеинлар, табаа тобеинлар тасаввуф таълимотининг асосий намояндалари ҳисобланади. Ушбу таърифга асосланган ҳолда, муаллиф асарни аввал жаннат ваъда қилинган ўн кишининг (ал-ашарай мубашшаро), сўнгра қолган саҳобаларнинг таржимаи ҳоллари билан бошлади. Сўнг Суффа аҳли ҳақида сўз юритди ва уларни ҳижоий ҳарфлар (араб алифбоси) бўйича икки марта зикр қилди ва ўздан олдингилар, яъни Абу Абдуллаҳмон ас-Суллабий ва Абу Саид ал-Аъробийнинг асарларидан фойдаланиб, ўз асарига улар зикр қилмаган исмларни қўшиб қўйди. Саҳобаларга бағишланган бўлимни аёл саҳобияларни зикр қилиш билан якунлади.

Шундан сўнг илк даврдаги (биринчи табақа) тобеинларнинг таржимаи ҳолларини зикр қилишда уларни ўлкаларига кўра тартиблади, яъни аввал Басра, кейин Мадина, кейин эса Куфа тобеинларини тақдим этиш билан бошлади. Шундан сўнг аниқ бир тартиб-қоидага амал қилмай, бир неча ўринда бу вазиятни кўрсатиб ўтди: “Яманлик зоҳидлар ва обидларни зикр қилишда илк куфий табақасидан баъзиларни зикр қилдик ва бир гуруҳ куфий обидларни зикр қилишга қайтдик” [2:4-Ж:100]. Бир неча таржимаи ҳоллардан сўнг шундай деди: “Биз Абдуллоҳ ибн Масъуднинг бир қанча ҳамроҳларини зикр қилдик, улардан ҳали бир

қанчаси борки, биз уларни тилга олмадик” [2:4-Ж:169].

Кейинги шахсларни номаълум тартибда зикр қилди ва китобнинг охиригача шу услубни қўллади.

“Ал-Ҳиля” китоби муаллифининг ҳаётлигида ҳам, ундан кейин ҳам шу қадар шуҳрат қозондики, у ҳақида шундай дейилган эди:

Ас-Субкий ўзининг “Табақоту-ш-Шофеъия ал-Кубро” асарида ушбу мактовларни келтиради: “У “ал-Ҳиля” китобини ёзгач, ҳаётлигида уни Нишопурга олиб кетди ва уни тўрт юз динорга сотиб олишди”. Абу Тоҳир ас-Салафий айтди: “Унинг “ал-Ҳилятул-авлия” китобига ўхшаган китоб ёзилмаган”. Унинг асарлари орасида энг яхши китоблардан бири бўлган “Ҳилят ул-авлия” ҳам борки, у шайх, имом, отам уни кўп мактаб, ўқишни яхши кўрганлар” [5:4-Ж:21-22].

Ҳожи Халифа қуйидагича таърифлади: “Яхши ва эътиборга сазовор китобдир” [8:3-Ж:431].

Абу Нуайм ўз китобининг бошида унинг ёзилиш мақсадларини аниқлаб бериб, уларни қуйидагича баён қилади:

Биринчи мақсад: Тасаввуф таълимотининг тадқиқ этилган аниқ ва машҳур сиймоларининг сўзлари ва таржима ҳоли тўпланган китоб тузиш ҳақида бир шогирдининг илтимосини қондириш. Асарнинг муқаддимасида муаллиф шу ҳақида қуйидаги сўзларни келтиради: “Мен Аллоҳ таолодан ёрдам сўрадим ва сизнинг энг кўзга кўринган ва тасдиқланган сўфийлар ва имомларининг ҳадислари ва сўзларидан, зоҳидлар тоифалари ва уларнинг йўлларида, саҳобалар асридан бошлаб, тобеинлар, табаа тобеинлар ва улардан кейинги эргашувчиларнинг номларини ўз ичига тартиб билан олган бир китоб тузиш ҳақидаги илтимосингизга жавоб бердим...”.

Иккинчи мақсад: Сўфийликда ҳақиқий билимга эга бўлганлар билан бошқа ёлғончи даъво қилувчилар (сохта сўфийлар)ни ажратиш. У шундай дейди: “Мен ортиқча чуқур кирганлардан, даъво қилувчилардан ва кийим, сўзда уларга ўхшаш бўлган, аммо эътиқод ва амалларда уларга зид бўлганлардан воз кечдим”.

Таъкидлаш лозимки, муаллиф асар муқаддимасида “мутаҳаққиқ” деган сўздан фойдаланиб, айнан тасаввуфнинг ҳақиқий вакилларига ишора қилган. “Мутаъаммик” деб

чуқур кетганлар, “мутанаттиъ”, “аҳлуд даъави”, “каззоб” деб ғулувга кетган сохта мутасаввиф (тасаввуф вакили)ларни номлади.

Учинчи мақсад: Ёлғончиларни фош қилиш ва улардан холос бўлиш. У шундай дейди: “... Балки, ёлғончилардан халос бўлишни намоён қилиш ва хиёнаткорларга қарши туриш ростгўйлар учун ажойиблик ва ҳақиқий намояндалар учун улкан обрў бўлади. Агар биз бутунлай ёлғончиларнинг махфийликлари ва уларнинг ёмонликларини дин нуқтаи назаридан фош қилмасак, унда уларни очиб кўрсатиш ва тарқатиш бизга ҳимоя ва сақлаш мақсадида мажбур бўлади...” [11:917-918].

Айтиб ўтилган мақсадлар шуни кўрсатадики, муаллиф тасаввуф вакиллари икки тоифага ажратган. Улар қуйидагича:

1. *Ҳақиқий тасаввуф аҳли ва имомлари (йўлбошчилари).* Муаллиф “Ҳиля”да шундай дейди: «Илм ва амал билан аҳли сунна вал жамоа йўлига амал қилмаган сўфий ҳақиқий сўфий, яъни Пайғамбар (сав)га эргашган, ҳисобланмайди». Кейин у: «Қандай қилиб Аллоҳнинг авлиёларига нисбатан камситишни қабул қилишимиз мумкин? Уларга озор бериш, бу Аллоҳга қарши жанг қилишга чақиришдир» деди. Кейин қудсий ҳадисни келтиради [2:1-Ж:4].

2. *Ғулувга кетган сохта мутасаввиф (тасаввуф вакили)лар.* Ушбу тоифа ҳақида муаллиф алоҳида тўхталиб ўтмаган, аммо уларни уч қисмга ажратган ва хуш кўрмаслигини баён этган.

Қўшимча қилиб айтиш мумкинки, Абу Нуайм ушбу асарида “тасаввуф” сўзининг этимологияси (асл келиб чиқиши)га оид бир неча хил фикрларга алоҳида тўхталиб, қуйидагича шарҳлайди:

- “Сўфийнинг ҳарфи учта бўлиб, ҳар бир ҳарф учта маънога эга: Соф (ص) — бу унинг садоқати, сабри ва поклиги; Вов (و) — унинг муҳаббати, (Раббиси ҳузурига) келиши ва вафоси; Фа (ف) — унинг фақирлиги (Яратганга муҳтожлиги), йўқолиши ва йўқликка айланиши; Йо (ي) — бу нисбат бериш учун қўшилган” [2:10-Ж:385].

- Унинг таърифида “الصفاء” ва “الوفاء” сўзларидан келиб чиқади, бу аҳли ишарот¹-

нинг тушунчасига боғлиқдир. Ушбу маъно одамларнинг ташқи ва ички софлиги, қалбларининг поклиги ва нафсларининг ахлоқсизликлардан тозаллигига боғлиқдир;

- Ёки у “صوفة”дан олинган: бу, қадимда Каъба ва ҳожилар (ҳаж амалларини адо этиш учун келганлар)га хизмат қилиш билан машхур бўлган қабиланинг номи. Агар шу сўздан олинган бўлса, демак, тасаввуф вакили ўз ҳолатини қаноат билан қабул қилади, молидан зарур бўлгани билан қониқади ва келажаги учун ҳақли бўлган нарсаларни садақа сифатида беради;

- Айрим фикрларга кўра, бу ном “الصوفانة” деган сахро ўсимлигига бориб тақалиши ҳам келтирилган бўлиб, аксар олимлар бу фикрга қўшилмаганлар;

- Ёки у “صوفة” сўзидан олинган бўлиб, бу бошнинг орқа томони (қофа)даги сочларга ишора қилади;

- Ёки у “صوف” сўзидан олинган бўлиб, бу кўйларнинг юнги, жунини англатади. Агар шу сўздан олинган бўлса, демак, жундан тўқилган кийимни танлаганлари учундир, чунки уни тайёрлаш учун одамларга катта машаққат ва харажат керак эмас. Шунингдек, жун кийим орқали нафснинг ўзини камситишга, фахр ва манманлик (такаббур)ни камайтиришга ёрдам беради. Бу орқали улар итоаткорликка, камбағалликка, қаноат ва эҳтиёжга ўрганадилар. Сўнгра муаллиф: “Биз жун кийиш ҳақидаги далилларни «Лабс ас-Суф» китобимизда келтирганмиз”, деб айтди.

Юқорида таъкидланганидек, тасаввуфнинг маъноси ҳақида Абу Н. кўплаб қарашлар келтирди ва уларнинг охирида шундай деди: “Биз бундан бошқа китобда (тасаввуф) шайхларининг тасаввуфга оид кўплаб жавобларини ва уларнинг иборалари ўртасидаги фарқларни келтирдик. Ва ҳар бир киши ўз ҳолатидан (келиб чиққан ҳолда) айтиб берди”.

Абу Нуайм тасаввуфнинг моҳияти ҳақидаги фикрларни келтириб, унинг асосий принциплари ҳақида қуйидагиларни таъкидлаган: “Тасаввуфнинг асл моҳияти тўрт асосдан иборат: Аллоҳ таоло, Унинг исмлари, сифатлари ва феъллари ҳақидаги маърифат, нафс ёмонликлари, унинг хоҳишлари ва

кўплиги, унинг хис-туйғулари ва руҳий ҳолатларига асосланган, ва улар ифода этилишдан кўра ички ҳолатни англатади.

¹ Тасаввуфда ишора — бу билим, ҳислар, кўриш ва тажрибаларни бўшоқ тарзда, аниқ айтмасдан ишлатишдир. Бу ишоралар муриднинг зикри ва фикр юритишининг

иллатлари ҳақидаги маърифат, душман (шайтон назарда тутилган)нинг васвасалари, тузоқлари ва адаштиришларини билиш, дунёнинг ва унинг алдамчи хислатларини билиш...”.

Мутасаввифларнинг гаплари учта турда бўлади: “Биринчиси — уларнинг тавҳид (Яккахудолик)га ишора қилишлари, иккинчиси — уларнинг мақсад (мурод) ва унга боғлиқ даражалар ҳақидаги сўзлари, учинчиси — мурид ва унинг ҳолатлари ҳақидаги сўзлари. Кейин ҳар бир турда кўплаб масалалар ва бўлимлар мавжуд бўлиб, уларнинг сони жуда кўп” [2:1-Ж:17-24].

Умумий қилиб айтганда, тасаввуфдаги бундай принциплар ва гаплар турлари — бу тасаввуф вакиллари ва уларга муҳолифларнинг ҳар томонлама кузатиш ва таҳлил қилиш орқали шакллантирган тақсимооти бўлиб, бу масалада ҳеч қандай муаммо йўқ.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Абу Нуайм исломнинг илмий ва тасаввуфий соҳаларида катта таъсирга эга бўлиб, ўзининг асарлари орқали ислом маданиятига катта ҳисса қўшди. Унинг «Ҳилятул-авлия ва табақотул-асфия» асари, тасаввуф таълимоти ва унга боғлиқ ахлокий ва руҳий амалиётларнинг кенг тарқалишида муҳим ўрин тутди.

Шу билан бирга, унга қаратилган таърифлар ва фойдаланилган манбалар унинг нафақат тасаввуф, балки ҳадис, фикр ва тарих каби соҳалардаги ёрқин илмий фаолиятини ҳам эътироф этди. Унинг илмий йўли, атрофидаги устозлардан олинган билим ва турли шаҳарларда олинган таълимлар, унинг олий таълимга бўлган ёндошуви ва кенг қўламдаги тадқиқотларининг муваффақиятга эришишида муҳим омил бўлди.

Абу Нуаймнинг «Ҳилятул-авлия» асари, фақат тасаввуфий фикр ва таълимотлар билан чегараланмай, балки унинг узоқ йиллик илмий саёҳатлари ва илмга бўлган чуқур муҳаббати орқали, ўз замонидаги ва кейинги даврлардаги мусулмонлар учун катта таълим манбаига айланган. Унинг асарлари ҳадис илми ва биобиблиография каби соҳаларда ҳам муҳим манбага айланган, бу эса унинг ижтимоий-руҳий ва диний ҳаётга қандай таъсир кўрсатганини кўрсатди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдулҳафиз ал-Қараний. ал-Ҳафиз Абу Нуайм ал-Исфажоний: ал-Фақиҳ ал-Мухаддис ас-Суфий ал-Муаррих. – Қоҳира: Ал-ҳайъатул мисриййа ал-омма лил куттаб, 1987. – 218 б.
2. Абу Нуайм ал-Асбаҳоний. Ҳилятул-авлия ва табақотул-асфия. – Қоҳира: Матбаа ас-Саодат, 1974.
3. Абу Нуайм ал-Асбаҳоний. Зикри ахбори Асбаҳон. – Байрут: Дорул кутубил илмия, 1990.
4. Муҳсин ал-Амин. Аъён уш-шиа. – Байрут: Дарут-таъаруф лил-матбуот, 1983.
5. Тожиддин ас-Субкий. Табақоту-ш-Шофеъия ал-Кубро. – Қоҳира: Дорул ихя ал-кутубил-арабия, 1918.
6. Шамсиддин аз-Заҳабий. Сияр аълам ан-нубала. – Байрут: Муассатур рисола, 1996.
7. Шамсиддин аз-Заҳабий. Тарих ул-ислом. – Байрут: Дорул кутубил арабия, 1989.
8. Ҳожи Халифа. Кашфуз зунун аън асами вал фунун. – Лондон: Муассатул фурқон лит-туросил исламий, 2021.
9. Асир бинт Муҳаммад ибн Солиҳ ал-Аскар. Muhammad bin Abi Yahya al-Aslami in the book ‘Tarikh Asbahan’ by Hafiz Abu Nuaim Ahmad bin Abdullah al Asbahani (d. 430 AH) // مجلة الدراسات العربية, 2023, 6-сон, 3227-3254-б.
10. Робия Зиёдова. Тасаввуф илмининг шаклланиши. <https://www.bukhari.uz/?p=11649>. 18.04.2025.
11. Холид ибн Сулаймон ал-Хотиб. The History of Sufism between Abu Nueim Al-Asfahani (430 H) and Ibn Al-Juzi (597 H) (the Problem of Historical Narration) // 29- ,2021, مجلة وادي النيل, 5-сон, 911-938-б.
12. Christopher Melchert. Abū Nu‘aym’s Sources for *Ḥilyat alawliyā’*, Sufi and Traditionist // Gobillot, Geneviève, and Jean-Jacques Thibon, eds. Les maîtres soufis et leurs disciples des IIIe-Ve siècles de l’hégire (IXe-XIes.). – Beyrouth: Presses de l’Ifpo, 2012. p. 145-159.
13. Meis al-Kaisi. Abu Nu‘Aym al-Iṣfahānī (d. 430/1038): Conflicting Opinions // Teosofia: Indonesian Journal of Islamic Mysticism, Vol. 10, No. 2, 2021, pp. 177-192.